

Gudea Dönemi Tanrılarının İkonografisi

Iconography of The Gods of The Gudea Period

Hilal KUTLU ALANCI*

Öz

Gudea, İkinci Ur Hanedanı'nın bir üyesi olarak, güney Mezopotamya'da bulunan Lagaş şehir devletini, Akad İmparatorluğu'nun çöküşü ile Üçüncü Ur Hanedanlığı'nın yükselişi arasındaki dönemde (yaklaşık MÖ. 2144–2124) yönetti. Onun dönemine ait hem yazılı hem arkeolojik zengin materyaller, çeşitli yazıtlar ve bir tanrının tapınağının (yeniden) inşasını kutlamak ya da belirli bir tanrıya bağlılığını bildirmek amacıyla Gudea tarafından ithaf edilen hediyeler olan çeşitli yontulmuş eserlerden oluşmaktadır. Çoğunlukla kültürel bir karaktere sahip olan yazılı korpustaki tasvirlerinden ziyade, bu çalışma steller, kapı levhaları, temel yapısı figürinleri, aslanlı kapılar, taş kaplar, sütun tabanları ve mühürler gibi çeşitli arkeolojik eserler üzerinde temsil edilen ilk bakışta pek belirgin olmadığından, Gudea dönemi sanatındaki tanrılarının ikonografilerini incelemektedir. İkonografi rolü kültürel değerleri ve dini kavramları ifade etmede oldukça önemli olduğundan ve bu konuda kaleme alınmış pek fazla Türkçe çalışmanın bulunmadığından bu çalışmanın ikonografisi, stel, mühür sanatı ve dinler tarihi konularında araştırma yapacaklara yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gudea, Tanrı, İkonografi, Tasvir.

Abstract

Gudea, as a member of the Second Dynasty of Ur, ruled the Lagaş city-state in southern Mesopotamia between the end of the Akkadian Empire and the rise of the Third Dynasty of Ur (c. 2144–2124 BC). The rich material, both written and archaeological, belonging to his period consists of various inscriptions and various carved artifacts, which were gifts dedicated by Gudea to celebrate the (re)construction of a god's temple or to declare his devotion to a particular god. Rather than their depictions in the written corpus, which typically have a cultic character, this study focuses on the iconography of the gods in the art of Gudea's period, which is not very apparent in the first appearance represented on various archaeological artifacts such as stela, door plaques, basic building forms, lion gates, stone vessels, column bases and seals. Since the role of iconography is very important in expressing cultural values and religious concepts and since not much of the research on this subject is done in Turkish, this study will guide those who will do research on iconography, stela, sealing art and history of religion.

Keywords: Gudea, God, Iconography, Depiction.

Extended Summary

The god Ningišzida is Gudea's personal god and was included in the Lagaş pantheon by Gudea. Ningišzida, like his father Ninazu, is an underground god associated with vegetation, snakes, demons, and death and rebirth. Although his distinguishing characteristic is that of a god of the underworld, represented from very early times by the horned serpent-dragon, he appears in Gudea's dream as a sun rising to earth (Cyl. A V 19-20).

The god Ningirsu was the chief deity of the local pantheon of the city-state of Lagaş. This relationship with Anzu, reflecting Ningirsu's warrior aspect, is visualized in the art of the Gudea period, on fragmentary depictions of chariots (Figures 7-8) and on the fragment of a basin dedicated to him. It has been observed that the god depicted with a vase overflowing with water in the majority of seal paintings from the Lagaş II and Ur III periods was taken from the depictions of the Water God Enki seen in previous periods and used in the depictions of the city god Ningirsu.

The central cult site of the Goddess Bau is the Temple of É-tarsirsir, located in the city of Girsu, the capital of Lagaş. Her most important role in the Lagaş pantheon is as the wife of Ningirsu. Regarding the representation of the Goddess Bau in the art of Gudea's period, there is no definitive image associated with her. However, there are two fragmentary depictions depicting a goddess, and since her dress, crown and attitude belong to a high-ranking goddess, this figure is a candidate to be identified with the Goddess Bau. One of these images depicts a full-faced goddess holding a vase overflowing with water with her left hand, on a limestone fragment

* Dr.Arş.Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
hilalkutlu@kilis.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4094-4498,

thought to belong to a stele of Gudea (Figure 14). Another depiction of the goddess, whose entire face is depicted, which is considered to represent the Goddess Bau, is a limestone fragment in which the goddess is depicted wearing a flounced garment with a multi-horned headdress, raising her left arm (Figure 15). Her wavy hair consists of four strands with curved ends; two of them go down to his shoulders and the other two go down to his chest.

Most of the basic figurines from the Gudea period depict a kneeling god holding a nail with an inscription on it. Thanks to his horned headdress, this figure is identified as a god. It cannot be observed to whom some of these foundation figurines were dedicated, as the inscriptions were largely destroyed.

On a large limestone basin (Figure 17) seven goddesses walking in a row, holding vases overflowing with water in their hands and seven minor goddesses pouring water from one vase to another from above are depicted. All goddesses are depicted wearing pleated garments and unicorn headdresses, implying that these goddesses were of low rank. It is thought that because these goddesses are proliferations of the same figure, they may personify a concept rather than depicting an individual deity, unlike Lamma, who symbolizes divine protection.

Lamma is a Sumerian goddess designed in human form who offers protection to her worshippers. Rather than being a specific god, he is the embodiment of a specific divine role. This goddess is generally depicted in art as a person who brings her worshipers into the presence of high-ranking gods. In the depictions, both arms are raised as a gesture of supplication to a supreme god. He wears a pleated garment with a unicorn headdress, indicating his lowly position in the pantheon.

Isimud is a minor god and a servant of the god Enki. It is represented by a two-faced figure looking in opposite directions, wearing a multi-horned headdress. There is a fragment (Figure 19) bearing this depiction of him. Isimud is never mentioned in the Gudea texts, and its lord Enki played only a minor role in the Lagaš cult during Gudea's reign, although he participated in the construction of the Enninu Temple described in the Cylinder inscriptions. Isimud, who is frequently seen in the depictions on Akkadian seals, does not appear much in the presentation scenes where people are introduced to Enki.

Alla, the envoy of Ningišzida, is a minor god. This god is depicted wearing a frilled robe and bare-headed on a fragmentary door plaque (Figure 20). Here he is holding Gudea's right wrist, as does Ningišzida in Gudea's seal (Figure 1). It is therefore expected that the god seated on the throne to whom they approached was Ningišzida, as the inscription on the depiction of Gudea, as in the presentation scene on the seal, indicates that this door plate was dedicated to him.

The gods in the images are distinguished by their horned headdresses, which are generally four pairs, and the frilled dresses of the gods. Lower-ranking deities such as Lamma and goddesses with overflowing vases were often depicted with a unicorn crown and a pleated dress. While some divine figures have certain characteristics that enable a particular god to be identified, the identity of some of them cannot be clearly understood at first glance. While Gudea's personal god Ningišzida, represented by his characteristic physical feature of a snake-dragon on his shoulders, is the only example of the first group, other divine figures are distinguished by their gestures, attributes and postures, although there are no indicators that would definitely confirm their identity. To summarize, the deities depicted in Gudea period art are the higher-ranking deities Ningišzida, Ningirsu, Bau, and the lower-ranking deities Lamma, Isimud, Alla, the goddess with the overflowing vase, and the god holding the foundation nail. Among the high-ranking deities, Ningirsu and her consort Bau are represented as enthroned and receiving or blessing Gudea, while Gudea's personal god Ningišzida is shown as the intermediary between Gudea and his patron.

Giriş

Gudea, Akad İmparatorluğu'nun çöküşü ile Üçüncü Ur Hanedanlığı'nın yükselişi arasındaki dönemde (yaklaşık MÖ. 2144–2124), İkinci Ur Hanedanı'nın bir üyesi olarak, güney Mezopotamya'da bulunan Lagaş şehir devletini yönetti.¹ Sayısı kendinden önceki birçok Mezopotamya kralından çok daha fazla olan, onun dönemine ait zengin hem yazılı hem arkeolojik materyaller iki büyük silindir yazıt, onun diorit taştan yapılmış yirmi yazılı heykeli ve bir tanrının tapınağının (yeniden) inşasını kutlamak ya da belirli bir tanrıya bağlılığını bildirmek amacıyla Gudea tarafından ithaf edilen hediyeler olan çeşitli yontulmuş eserlerden oluşmaktadır. Çoğunlukla kültürel bir karaktere sahip olan yazılı korpus, çeşitli tapınakların (yeniden) yapımı ve bunların çeşitli tanrılara ithaf edilmesi hakkında detaylı bilgi sunar.² Bu yazıtlar, Gudea'nın kendi şehir devleti Lagaş'ın yerel panteonuna olduğu kadar Nippur kenti panteonuna da gerçek değerini vermeye istekli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle, yazıtlarını atfettiği tanrıların sayısı yaklaşık olarak yirmibirdir: Bau, Dumuzi-abzu, Enki, Enlil, Gatumdu, Geştin-anna, Ig-alim, Hendursanga, Inanna, Meslamta-ea, Nanse, Nin-azu, Nin-dara, Ninduba, Nin-egalla, Ningirşu, Ningişzida, Ninhursanga, Nin-MAR.KI, Ninşubur, Şulşaga.³ Bu çalışma ise yazılı kaynaklardaki tasvirlerinden ziyade, Mezopotamya inançlarını, mitlerini ve sosyal yapılarını yansıtan steller, kapı levhaları, temel yapısı figürinleri, aslanlı kapılar, taş kaplar, sütun tabanları ve mühürler gibi çeşitli arkeolojik eserler üzerinde temsil edilen Gudea dönemi tanrılarının ikonografilerini değerlendirmektedir.

Ningişzida

İsminin anlamı “*Doğruluk Ağacının Efendisi*”⁴ olan Tanrı Ningişzida, Gudea'nın şahsi tanrısıdır ve Lagaş panteonuna Gudea tarafından dahil edilmiştir. Ningişzida, Ninazu ile Ningirida (annesini) oğlu ve Geştinanna'nın eşidir.⁵ Ningişzida, babası Ninazu gibi bitki örtüsü, yılanlar, ifritler ve ölüm ile yeniden doğumla ilişkilendirilen bir yeraltı tanrısıdır.⁶ Her ne kadar çok erken zamanlardan beri onun ayırt edici karakteristiği, boynuzlu yılan-ejderha ile temsil edilen bir yeraltı tanrısı olması ise de o Gudea'nın rüyasında yeryüzüne yükselen bir güneş olarak görünür (Silindir A V 19-20).⁷ C. E. Suter, Ningişzida'nın bu görünümünü ‘destekleyici bir metafor’ olarak değerlendirirken, H. Frankfort bunu, Sümerler'deki güneş ile yeraltı dünyasını bir araya getiren algının bir yansıması olarak görür.⁸

Eninnu tapınağının yapımı esnasında, Gudea Eninnu'nun inşa sahasına kutsal sepeti ve kutsal tuğla kalıbını taşıırken “*onun elinden tutan*” ve ona yön veren Ningişzida'dır (Silindir A XVIII 15vd.). Gudea'nın Ningişzida tarafından tahtta oturan bir tanrının huzuruna çıkarıldığı bu tür genel sunum sahneleri, adeta Silindir A yazıtındaki anlatımda yer alan sahneyi hatırlatır.

¹ Claudia E. Suter, *Gudea's Temple Building: The Representation of an Early Mesopotamian Ruler in Text and Image*. Groningen: Styx Publications, 2000, 12, 15; ayrıca bkz. P. Steinkeller, “The Date of Gudea and His Dynasty”, *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 40, No. 1 (1988), 47-53.

² Suter, *Gudea's Temple*, 12-13, 30, 39, 46.

³ Dietz O. Edzard, *Gudea and His Dynasty*, Toronto: University of Toronto Press, Toronto, 1997, 28.

⁴ E. Douglas van Buren, “The God Ningizzida”, *Iraq*, Vol. 1, No. 1 (Apr., 1934), 67.

⁵ Gwendolyn Leick, *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*. London-New York: Routledge, 2003, 131; van Buren, “The God Ningizzida”, 63, 65; Luděk Vácín, “Gudea and Ningişzida: A Ruler and His God”, *U4 du11-ga-ni sa mu-ni-ib-du11: Ancient Near Eastern Studies in memory of Blahoslav Hruška*, ed. Luděk Vácín, Dresden: ISLET-Verlag, 2011, 254.

⁶ Adam Stone, “Ningişzida (god)”, *Ancient Mesopotamian Gods and Goddesses*. (Oracc and the UK Higher Education Academy, 2013), [http://oracc.museum.upenn.edu/amgg/listofdeities/ningizida/].

⁷ Jeremy Black ve Anthony Green, *Gods, Demons, and Symbols of Ancient Mesopotamia*. London: The British Museum Press, 1992, 138; van Buren, “The God Ningizzida”, 68-69.

⁸ Henry Frankfort, *Stratified Cylinders Seals from the Diyala Region*, OIP 72. Chicago: The University of Chicago Press, 1955, 36; Suter, *Gudea's Temple*, 112.

Ningişzida'nın bir aracı olarak Gudea'yı (onun sol bileğinden tutarak) yönlendirdiği bu sahnelerden biri Gudea'nın bir silindir mührü (şekil 1) üzerine resmedilmiştir.

şekil 1: Gudea'nın silindir mührünün sahnisinin çizimi Gudea'nın Mührü.

Kaynak: Winter, “Idols of the King”, 25-26.

Burada Gudea saçsız olarak, püsküllü bir elbise içinde, içinden su taşan vazolarla oluşturulmuş bir tahtın üzerinde oturan tanrıya doğru (bir selamlama hareketi olan) sol kolunu kaldırırken tasvir edilmiştir. Gudea'nın arkasında ise kendisini ön ayakları panter, arka ayakları kartal ayakları olan, akrep kuyruğuna sahip, kanatlı ve boynuzlu bir yılan-ejderhanın takip ettiği tanrıça tasviri yer alır. Kanatlı yılan-ejderhanın üzerinde yer alan yazıt ise şunu ifade eder: “*Gudea, Lagaş'in yöneticisi*”. Tanrı Ningişzida ise dört boğumlu bir başlık takmış ve fırfırlı bir elbise giymiş olarak, tahta oturan tanrı tarafından sunulan suların taşığı vazonun altını tutmak için sol kolunu uzatırken tasvir edilir. Bu tasvirde Ningişzida'nın onun omuzları üzerinden yükselen iki boynuzlu bir yılan-ejderha da yer alması onun yılan-ejderha ile temsil edildiğini göstermektedir. Ningişzida'nın diğer tasvirlerinden farklı olan bu betimlemeyle ilgili olarak, bu tasvirin Gudea dönemi sanatçıları tarafından başlatıldığına dikkat çekilmiştir.⁹

Buradaki kanatlı yılan-ejderhanın aynı tasviri, Ningişzida'ya adanmış, yazılı bir sunu kabının (şekil 2a-b) üzerine de oyulmuştur. Sunu kabı üzerine oyulan bu kabartma, iç içe geçmiş bir çift yılanı ve bunların etrafında, kapı direklerini tutan bir çift dik kanatlı yılan-ejderhayı tasvir etmektedir.

şekil 2a: Gudea tarafından Ningişzida'ya adanan Libasyon kabı.

Kaynak: <https://www.meisterdrucke.uk/fine-art-prints/Neo-Sumerian-Neo-Sumerian/1029543/Gudea's-Libation-Vase-for-Ningishzidda.html>, erişim: 7 Ekim 2024

⁹ Suter, *Gudea's Temple*, 67, 112, 199 ve dn: 208.

Şekil 2b: Gudea tarafından Ningișzida'ya adanan Libasyon kabı.

Kaynak: <https://www.artworkarchive.com/profile/gtu/artwork/the-libation-vase-of-gudea;>
https://louvrebible.org.uk/oeuvre/98/louvre_departement_antiquites_orientales, erişim: 7 Ekim 2024

Libasyon kabının taşıyıcısı üzerindeki yazıtta ise “*Lagaş kralı Gudea onun yaşamının/sağlığının devamı/uzunluğu için bunu kendi tanrısı Tanrı Ningișzida'ya adamıştır*” ifadesi yer almaktadır. Bu yazıt, bu tanrının doğayı canlandırıcı ve yenileyici gücünü çağrıştırmaktadır. Çünkü eski Mezopotamya inanacında tek yılan, ana tanrıçanın ilkel cisimleşmesi ve yaşamın kaynağı olarak tasvir ediyordu ve sonuç olarak, yılan doğurganlığı ve ilkbaharda geri dönmesiyle yaşamı ve dirilişini simgeliyordu.¹⁰ Gılgamış Destanı'nda (MÖ 1800 civarı), Gılgamış uzun yolculuklarının sonuna ulaşırken, sonunda sonsuz yaşamın sırrına, birini tekrar gençleştirebilecek bir bitkiye sahip olmuştur. Ancak bitkiyi ele geçirdikten kısa bir süre sonra, banyo yaparken bir yılan tarafından ondan alınmıştır. Bunun ardından yılan derisini dökmüş ve gizlice suya girmiştir.¹¹ Bu muhtemelen yılanın derisini kaybetme özelliğine ve yılanların sonsuza kadar yaşayabileceğine dair inanca ilk atıftır.¹² Libasyon kabı üzerindeki iki kanatlı bir çift yılan-ejderha önünde, yukarı doğru spiral çizen iki yılanın bulunduğu sahne ise Yunan Caduceus'unu da anımsatan hayati bir güç imgesidir. Bunun Caduceus'un bilinen en eski örneği olduğu ileri sürülmüştür.¹³

Ningișzida'yı karakteristik temsiliyle tasvir eden bir başka fragman üzerindeki görüntü, saçaklı bir giysi giymiş ve sağ kolunu burnuna doğru kaldıran bir figürün kısmen korunduğu bir stel üzerindedir (Şekil 5).

¹⁰ A. L. Frothingham, “Babylonian Origin of Hermes the Snake- God, and of the Caduceus I”, *American Journal of Archaeology* 20/2, (1916), 175-211.

¹¹ N. K. Sanders, “The Return”, *The Epic of Gilgamesh. Assyrian International News Agency*. Books online, s. 22–3. (Available from: <http://www.aina.org/books/eog/eog.pdf>. Erişim:29 Ekim 2019); J. T. Bunn, “Origin of the caduceus motif”, *JAMA* 202/7, 1967, 615- 619.

¹² F. P. Retief, L. Cilliers; “Snake and staff symbolism, and healing” *South African Medical Journal* 92/7, (2002), 553-6.

¹³ (<https://www.sumerianorigins.com/post/libation-vase-of-gudea>) (Writer's Ryan Moorhen Oct 24, 2018, Libation Vase of Gudea, Updated: Apr 20, 2022); G. D. Hart, “The earliest medical use of the caduceus”, *Canadian Medical Association Journal* 107/11, (1972), 1107-10; Robert WILSON, “The Caduceus and Its Symbolism”, *Annals of Medical History* 4/3, (Sep. 1922), 301–303. Milattan sonra ilk yüzyıllarda Caduceus göz doktorlarının damgalarında bulunur ve Orta Çağ'ın başından itibaren simyacılar onu kullanmaya başlar. 16. yüzyıla gelindiğinde, Caduceus tıp ve ilaçların sembolü haline gelmiştir. G. D. Hart, “The earliest medical use of the caduceus”, *Canadian Medical Association Journal* 107/11,(1972), 1107-10; F. P. Retief, L. Cilliers; “Snake and staff symbolism, and healing” *South African Medical Journal* 92/7, (2002), 553-6.

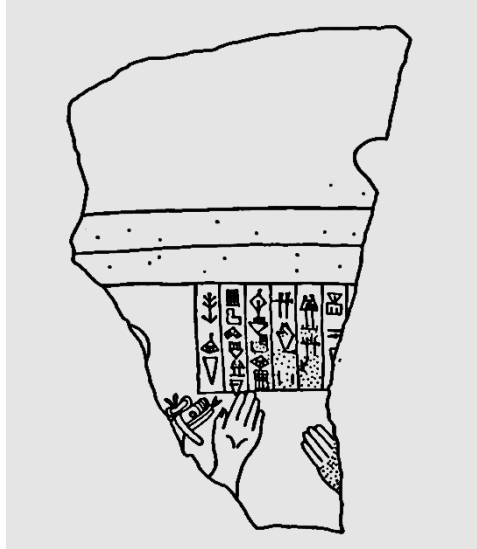
Şekil 5: Fragman figür

Kaynak: Suter, *Gudea's Temple*, 346, ST. 6

Ningişzida'nın herhangi bir başka kralın kişisel tanrısı olduğunu gösteren başka bir kanıt bulunmadığından bu figürün yalnızca Gudea ile özdeşleştirilebileceğini ileri sürülmektedir. Ayrıca, fragmandaki figürlerin boyutu, Gudea'nın sunum sahnelerinin yerleştirildiği üst frizle olan ilişkisi nedeniyle ortaya çıktığından, bu fragmanın muhtemelen bir sunum sahnesinin parçası olduğu düşünülmektedir. Ningişzida'nın sembolü olan yılan-ejderha kafasının resmedildiği bir diğer tasvir ise bir kapı plakasına ait olan bir fragmandır (Şekil 6).

Şekil 6: Fragman figür

Kaynak: Suter, *Gudea's Temple*, 56, Fig. 11

Tanrıça Bau ya da Gatumdug'a ithaf edilmiş bir yazıt, sırasıyla sağa ve sola işaret eden iki el ve yılan-ejderha başının tasvirinin bulunduğu bu kapı plakasının sadece üst kenarı korunmuştur. Burada sağa işaret eden el ve yılan-ejderha başı bir Ningişzida figürüne ait olabilirken, diğer el de muhtemelen tahta çıkan bir tanrıya aittir.¹⁴

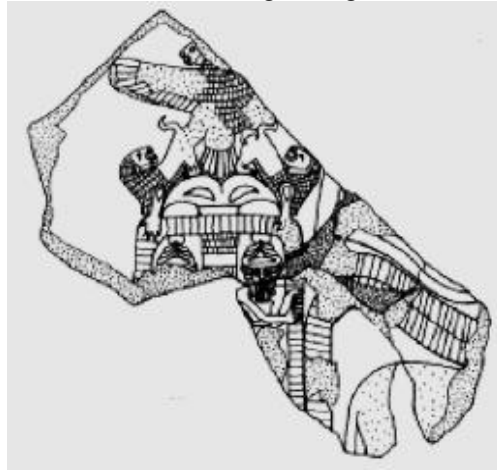
Ningirsu

Adı kelimenin tam anlamıyla "*Girsu'nun efendisi*" anlamına gelen Tanrı Ningirsu, Lagaş şehir devletinin yerel panteonunun baş tanrısıydı. Sümer'in yüce tanrısı Enlil'in oğlu, Tanrıça

¹⁴ Suter, *Gudea's Temple*, 68, 199.

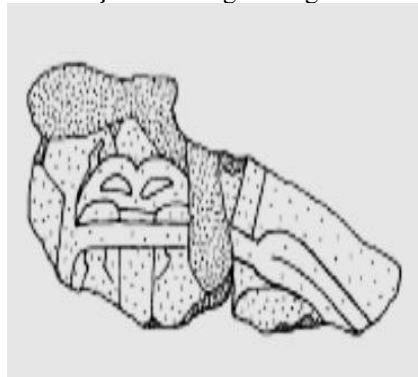
Bau (Baba)'nın eşi ve Nanşe ile Nisaba'nın kardeşi olan tanrı Ningirsu'nun ikametgahı ise Lagaş şehir devletinin başkenti olan Girsu idi. Ningirsu hem bir savaşçı tanrıydı hem de bereket, sulama ve bitki örtüsüyle ilişkilendirilen bir tarım tanrısıydı. Gudea döneminin en geç evresinde Ningirsu, Ninurta ile özdeşleştirildi.¹⁵ Gudea yazıtlarında Ningirsu, panteondaki rütbesini ifade eden "efendi" (EN), "yönetici" (LUGAL), "savaşçı" (UR-SAG) veya "Enlil'in oğlu" unvanlarıyla anılır.¹⁶ Gudea'nın bir rüyasında Ningirsu, ona tapınağı Eninnu'yu inşa etmesini emreder (Silindir A I 17-22 ve II 10-16). Gudea'nın bu rüyasında Ningirsu, başında ilahi bir taç bulunan, kanatları aslan başlı Anzu (İmdugud) kuşu biçiminde, alt bedeni ise bir 'sel dalgası' olan ve her iki yanı iki aslanla çevrili devasa bir adam olarak görünür (Silindir A IV 14-21).¹⁷ Gudea'nın yazıtlarında sık sık adı geçen Anzu, Ningirsu'nun ve aynı zamanda burada ikamet edenlerle bağlantılı olarak Eninnu'nun amblemi/sıfatıdır.¹⁸ Ningirsu'nun savaşçı yönünü yansıtan Anzu ile olan bu ilişkisi, Gudea dönemi sanatında da kırıklı savaş arabaları tasvirleri (Şekil 7-8) ve kendisine adanmış bir küvet fragmanı üzerinde görselleştirilmiştir. Ancak Gudea dönemi sanatında temsil edilen Ningirsu'nun kimliği ilk bakışta pek belirgin değildir.

Şekil 7: Fragman figür

Kaynak: Suter, *Gudea's Temple*, 388, ST. 61.

Şekil 8: Fragman figür

Kaynak: Suter, *Gudea's Temple*, 388, ST. 62.)

¹⁵ Black ve Green, *Gods, Demons, and Symbols*, 138; M. P. Streck, "Ninurta/Ningirsu A." *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, vol. 9, (2001), 512-22.

¹⁶ Suter, *Gudea's Temple*, 107-108, dn: 192.

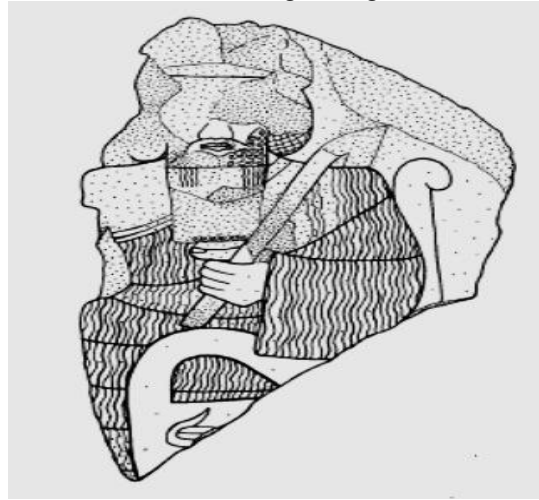
¹⁷ Victor Hurowitz, *I Have Built You an Exalted House: Temple Building in the Bible in Light of Mesopotamian and North-West Semitic Writings*. Sheffield : JSOT Press, 1992, 143.

¹⁸ Daniel Weiss, "Temple of the White Thunderbird", *Archaeology*, Vol. 73, No. 1 (January/February 2020), 40 vd.

Gudea'nın mühründe (Şekil 1), dört boynuzlu başlıklı, fırfırlı bir giysi giyen, biri solunda diğeri sağ elinde suyla dolu iki vazo tutarak bunları Ningişzida'ya sunan, su taşan vazolardan oluşan bir tahtta oturan tanrı, bazı bilim insanları tarafından Ningirsu ile özdeşleştirilirken, kimi araştırmacılar tarafında da su taşan vazoların yalnızca Enki'nin ülkesine ait olduğu varsayıldığı için Enki ile ilişkilendirilir. Lagaş II ve Ur III dönemlerine ait mühür resimlerinin çoğunluğunda su taşan bir vazoyla tasvir edilen tanrının, daha önceki dönemlerde görülen Su Tanrısı Enki'ye ait tasvirlerden alınmış ve şehir tanrısı Ningirsu tasvirlerinde kullanılmış olduğu gözlemlenmiştir.¹⁹ Ayrıca tahtta oturan bu tanrının tanımlanmasında Ningirsu'nun Gudea'yı su taşan vazoyla sembolize edilen refahla kutsamak için daha olası bir aday olduğu açıktır; çünkü, Enki'nin yalnızca küçük bir rol üstlendiği Lagaş'ta, Ningirsu bu şehrin baş tanrısıdır.

Ningirsu'nun aynı zamanda, bir stele (Şekil 9) ait fragman üzerindeki bir görüntüsünde, yüzü tam olarak gösterilen, volanlı bir elbise giymiş, (sadece izleri kalan) çok boynuzlu bir taç giymiş ve sol elinde saplı bir nesne tutan tanrı tasviri için olası bir aday olduğu düşünülmektedir.

Şekil 9: Fragman figür

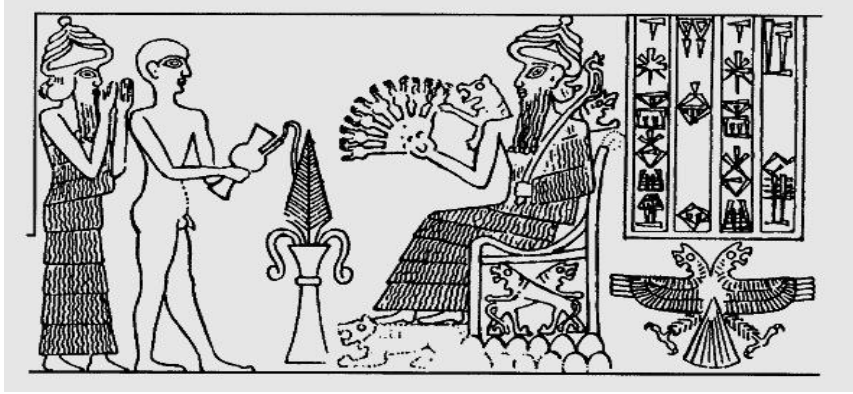

Kaynak: Suter, *Gudea's Temple*, 378, ST. 36.

Tanrının tuttuğu bu nesne, bazı araştırmacılar tarafından bir silah olarak değerlendirilmektedir. Ningirsu'nun aslan başlı kartal ve yedi başlı gürz ile karakterize edildiği bu silahın daha çok UrDUN mühründe (Şekil 10) tahtta oturan tanrının omzunda görülen kavisli bir balta olduğu ileri sürülmektedir.

¹⁹ W. H. Ward, *Seal Cylinders of Western Asia*. Washington, GC.: Carnegie Institution, 1910, 23, no. 14; E. D. van Buren, *The Flowing Vase and the God with Streams*, Berlin: Hans Schotz, 1933, 64 vd.; H. Frankfort, *Stratified Cylinders Seals*, 143; P. Amiet, "The Mythological Repertory in Cylinder Seals of the Agade Period (ca. 2335-2155 B.C.)", *Art in Ancient Seals*, (Princeton: Princeton University Press, 1980), 41; F. A. M. Wiggermann, "Muşhuşu", *RIA* 8 (1995), 458. Suter, *Gudea's Temple*, 63, 67.

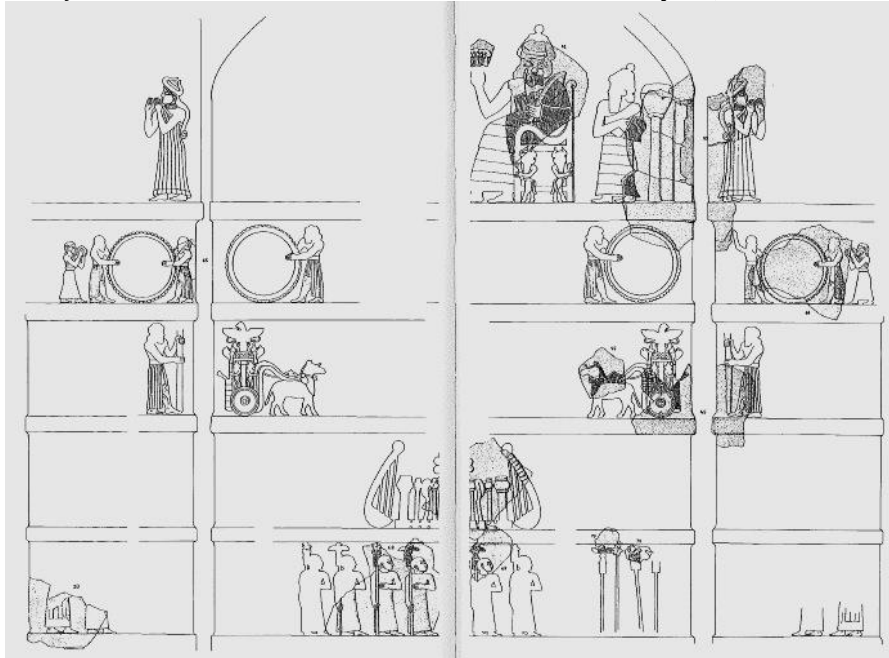
Şekil 10: UrDUN Mührü Suter.

Kaynak: Gudea's Temple, 197, Fig. 21.

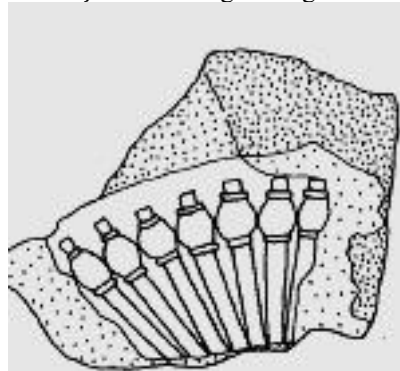
Börker-Klähn'ın “Eninnu Steli”nin (Şekil 12) arka yüzünün rekonstrüksiyonu üzerindeki tanrının bu fragmandaki görüntüsü (Şekil 9), stelin üst kısmında, üzerinde tanrının tasvirinin bulunduğu başka bir fragman (Şekil 13) ile birlikte yeniden yapılandırılmıştır.

Şekil 12: Börker-Klähn'ın“Eninnu Stel”i i Rekonstrüksiyonu, Arka Taraf

Kaynak: Suter, Gudea's Temple, 172-173, Fig. 19a.

Şekil 13: Fragman figür

Kaynak: Suter, Gudea's Temple, 390, ST. 64.

Börker-Klähn'in "Eninnu Steli"nin arka yüzünü restore etmesi üzerine (Şekil 12), tanrının bu kırıklı görüntüsü (Şekil 9), stelin üst kısmında, üzerinde UrDUN'un mührü sahnesinde tanrının sağ elinde tuttuğuna benzer, hasarlı yedi başlı gürz tutan tanrı tasvirinin bulunduğu başka bir fragmanla (Şekil 13) restore edilmiştir. Şekil 9'daki tahtın, tek boynuzlu tacın yalnızca sol ucunun kaldığı mitolojik yaratıklarla süslendiği gözlemlenmektedir. Börker-Klähn, rekonstrüksiyonunda (Şekil 12) bu tek boynuzlu tacı, tanrının ganimetlerinden biri olan bizon adama ve yine onun arabasında tasvir edilen bir figüre atfeder (Şekil 7).²⁰

Tanrıça Bau (Baba)

Girsu'nun koruyucu tanrıçası olan Bau, Gudea'nın yazıtlarında "An'ın en büyük kızı", "Güzel Kadın", "Urukug'un Hanımı" ve "Bereket Hanımı" olarak anılır.²¹ Tanrıçanın merkezi kült alanı, Lagaş'ın başkenti Girsu şehrinde bulunan É-tarsirsir Tapınağı'dır. Lagaş panteonundaki en önemli rolü, Ningirsu'nun karısı olmaktır.²² Tanrıça Bau'nun Ningirsu'dan Igalima ve Şulşagana adında iki oğlu ve Ningirsu'nun babalığı iddia edilmeyen yediz kızları vardı.²³

Bau, Silindirler'deki anlatılarda, kendisi ve Ningirsu'nun Eninnu'ya getirildiği Cyl. B'deki önemli bölüm dışında çok büyük bir rol oynamaz: "Bau odasına girdi; evine düzenleyen becerikli bir kadın. Uyku odasına girdi ve taşan Dicle gibiydi. Kulağını rahatlamak için oraya koydu, hanım, parlak An'ın kızı -- meyve veren yeşil bir bahçe. Güneş göründü, kaderler belirlendi - Bau odasına girmişti, Lagash bolluk içindeydi!" (Silindir B V 10-18) İlerleyen bölümde ise tapınağın farklı kısımları ve tanrıların büyük yatağı anlatılıyor: "... taze otlar ve çiçeklerle dolu kutsal örtüsünde, anne Bau efendisi Ningirsu ile rahatça dinleniyordu" (Silindir B XVI 20 – XVII 1-3). Bu anlatılar, kutsal bir evlilik törenini tanımlıyor olarak yorumlanabilecek gibi görünmekle birlikte, doğurganlık ve bereket en azından bu tanrıçanın birincil güç alanları arasında olduğunu gösteriyor.

Gudea dönemi sanatında Bau'nun temsili konusunda onunla ilişkilendirilen herhangi bir imge kesin olarak mevcut değildir. Ancak bir tanrıçayı tasvir eden iki adet fragman üzerinde tasvirler bulunmaktadır ve elbisesi, tacı ve tavrı yüksek rütbeli bir tanrıçaya ait olduğundan bu figür Bau ile özdeşleştirilmeye adaydır. Bu tasvirlerden biri, Gudea'nın bir steline ait olduğu düşünülen bir kireçtaşı fragmanının (Şekil 14) üzerinde, sol eliyle su taşan bir vazo tutan, tam yüzlü bir tanrıçayı betimlemektedir. Burada tanrıça çok boynuzlu başlığı olan farbalalı bir giysi giymekte ve biri birçok halkadan, diğeri de üç boncuktan oluşan iki kolye takmaktadır.

Şekil 14: Fragman figür

Kaynak: Suter, *Gudea's Temple*, 348, ST. 7.

²⁰ Suter, *Gudea's Temple*, 200-201.

²¹ J. Dyneley Prince, "A Hymn to the Goddess Bau", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Vol. 24, No. 1 (Oct., 1907), 63; St E I 6-9, Suter, *Gudea's Temple*, 41.

²² Nicole Brisch, "Baba (goddess)", *Ancient Mesopotamian Gods and Goddesses*, Oracc and the UK Higher Education Academy, 2013, [http://oracc.museum.upenn.edu/amgg/listofdeities/baba/], erişim: 10 Ekim 2024; Suter, *Gudea's Temple*, 111.

²³ Cyl. B XI 3-14, Edzard, *Gudea and His Dynasty*, 94; Black ve Green, *Gods, Demons, and Symbols*, 39.

Giyisi ve tacı nedeniyle, ayrıca muhtemelen tahta çıktığı ve bir ricacı kabul ettiği için, bu tanrıçanın, Gudea'nın küvetindeki (Şekil 17a-b17) su taşan vazoya ilişkilendirilen küçük bir tanrı olamayacağı düşünülmektedir. Dahası, benzer oran ve düzen açısından, bu fragmanda tasvir edilen tanrının, Tanrıça Bau'nun eşi Ningirsu ile özdeşleştirildiği başka bir fragman üzerindeki imgeyle birçok özelliği paylaştığı gözlemlenmektedir. Bu nedenle Şekil 14'teki tanrıçayı Ningirsu'nun karısı Bau olarak düşünmek cazip gelebilir. Bununla birlikte, su taşan vazo, Gudea dönemi sanatındaki sunum sahnelerinde genel bir refah sembolü olarak uygulanmıştır ve bu nedenle refah bahşedilmesi de kesinlikle Lagaş panteonunun en yüksek tanrıçasına yakışırdı.²⁴

Üzerinde yüzünün tümünün betimlendiği tanrıçanın, Bau'yu temsil ettiği değerlendirilen bir diğer tasvir de tanrıçanın sol kolunu kaldırarak çok boynuzlu başlıkla farbalalı bir giysi giymiş olarak resmedildiği bir kireçtaşı fragmandır (Şekil 15).

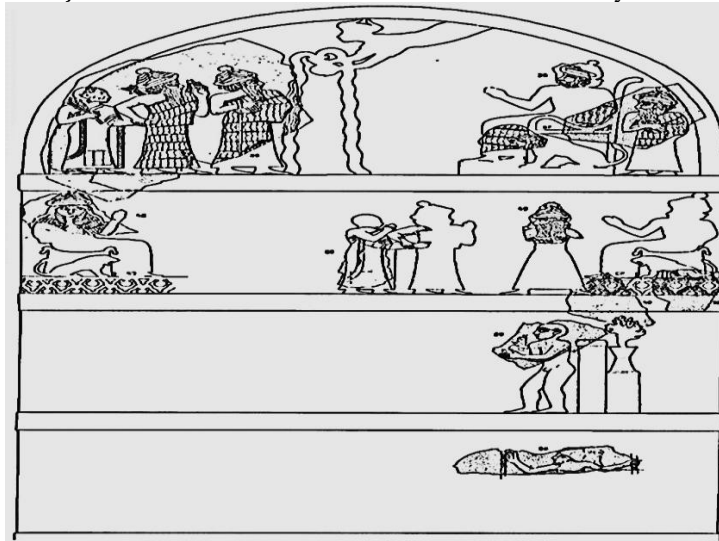
Şekil 15: Fragman figür

Kaynak: Suter, *Gudea's Temple*, 376, ST. 35.

Dalgalı saçları, uçları kavisli dört tutamdan oluşur; bunlardan ikisi omuzlarına, diğer ikisi ise göğsüne doğru inmektedir. Börker-Klähn'in "Enki Steli"nin Rekonstrüksiyonu'nda (Şekil 4) bu fragman, ön yüzdeki üst frizde, Ningirsu'ya yapılan sunum sahnesini gösteren stelin ikinci sırasına yerleştirilmiştir.

Şekil 4: Börker-Klähn'in "Enki Stel"i Rekonstrüksiyonu.

Kaynak: Suter, *Gudea's Temple*, 175, Fig. 19d.

²⁴ Suter, *Gudea's Temple*, 200-201.

Ancak Suter, bu tasvirin, muhtemelen Ningirsu'nun eşi Bau'ya yapılan bir sunu sahnesinin olası bir parçası olarak, Börker-Klähn'ın Rekonstrüksiyonu'ndaki stelin üst frizinin diğer tarafına yerleştirilmesi gerektiğini düşünmektedir (Şekil 4). Bu fragmanlı tasvirlerle ek olarak, Gudea'nın mührünün (Şekil 1) sunum sahnesinde, su taşan vazoları tutan ve akan vazolardan oluşan bir taht üzerinde oturan tanrının, Gudea'ya refah bahşeden yüksek bir rütbeli bir tanrı olması gerektiğinden, ya Ningirsu ya da Bau gibi yüksek bir rütbede olduğu düşünülmektedir.²⁵

Temel Çivisini Tutan Diz Çökmüş Tanrı

Gudea dönemine ait yapı temeli figürinlerinin büyük bir kısmı, üzerinde yazıt bulunan bir çivi tutmuş, diz çöken bir tanrı tasviridir (Şekil 16a-b).

Şekil 16a: Bir Temel Çivisi Tutan Diz Çökmüş Tanrı.

Kaynak: https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1902-0412-678; erişim: 10 Ekim 2024.

Şekil 16b: Bir temel çivisi tutan diz çökmüş tanrı.

Kaynak: https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1902-0412-678; erişim: 10 Ekim 2024

Boynuzlu başlığı sayesinde bu figür tanrı olarak tanımlanmaktadır. Bu yapı temeli figürinlerinin çoğunluğu Ningirsu'ya, ikisi Igalim'e ve biri Şulşaga'ya adanmıştır. Fakat, yazıtların büyük oranda tahrip olması nedeniyle beş figüründen birinin kime adandığı gözlenememektedir. Gudea'nın yontulmuş bir steline ait bir fragmanda, çivi tutan benzer bir figürinin bir tanrının elinde olduğu görülüyor. Çivi tutan bu tanrı, tapınağın temelini sembolik

²⁵ Suter, *Gudea's Temple*, 175 (Fig. 19b), 196, 203, 228-229, 233.

anlamda kalıcı olarak yere "çakmaktadır".²⁶ Bu temel yatakları, tapınağı kimin inşa ettiğini herkese hatırlatmak ve tapınağı yıkacak herkesi lanetlemek için elzemdi. Bu yüzden çoğu temel çivisi yazılıydı. Bu figürinle tasvir edilen tanrının kimliği hala bilinmiyor, ancak Ur-Ba'u ve Gudea'nın kişisel tanrısı olabilir.²⁷

Su Taşan Vazolarla Tasvir Edilen Tanrıçalar

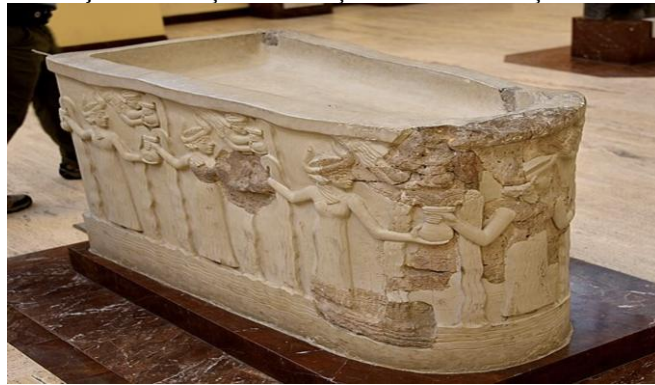
Büyük bir kireçtaşı küvet (Şekil 17) üzerinde, arka arkaya ve ellerinde sırayla su taşan vazolar tutarak yürüyen yedi tanrıça ve yukarıdaki bir vazodan diğerine su döken yedi küçük tanrıça tasvir edilmektedir. Tüm tanrıçalar pileli giysiler ve tek boynuzlu başlıklar giymiş olarak betimlenmiştir; bu da bu tanrıçaların düşük rütbeli olduklarını ima etmektedir. Bu tanrıçaların, aynı figürün çoğalmaları olması nedeniyle, bireysel bir tanrıyı tasvir etmek yerine, bir kavramı kişileştirebilecekleri düşünülmektedir. Bununla birlikte, su taşan vazodan refah ve bolluğun sembolü olması sebebiyle, Ningirsu'ya adanan bu Gudea küvetinin refah için bir talep olarak anlaşılacağı gibi, bunun elde edilen bir başarının övücü olarak da düşünülebileceği öne sürülür.²⁸

Şekil 17a: İçinden su taşan vazolarla tanrıçalar.

Kaynak: Suter, *Gudea's Temple*, 54, Fig. 8; s. 324, SV.

Şekil 17b: İçinden su taşan vazolarla tanrıçalar.

Kaynak:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sacred_basin,_a_gift_from_Gudea_to_the_temple_of_Ningirsu._From_Girsu,_Iraq._2144-2122_BCE._Ancient_Orient_Museum,_Istanbul.jpg

E.T: 10.10.2024

²⁶ <https://www.themorgan.org/collection/ancient-near-eastern-seals-and-tablets/214076>; erişim: 5 Ekim 2024).

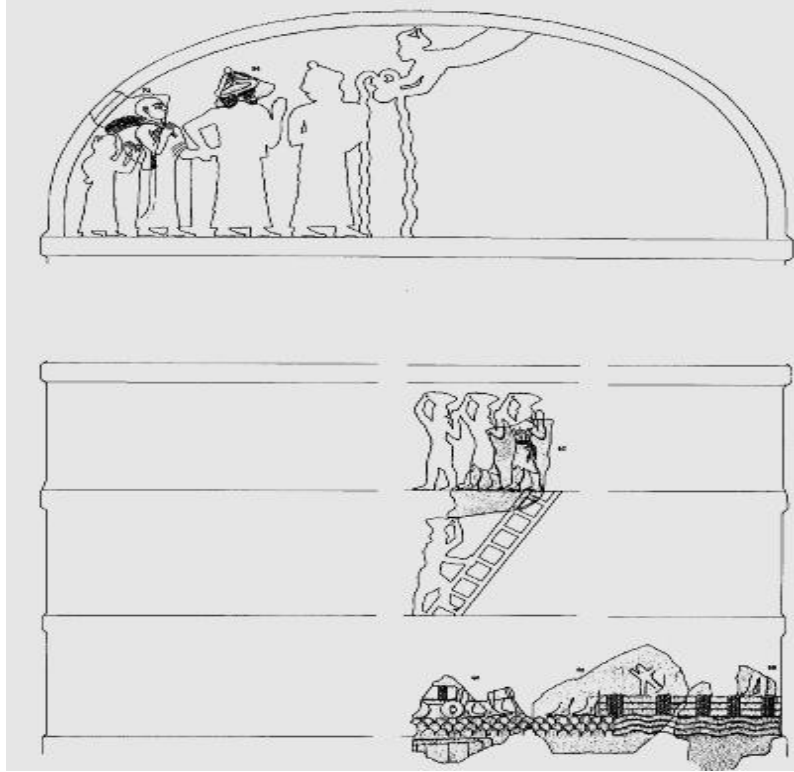
²⁷ G. Dardeniz, "Cultic Symbolism at the City Gates: Two Metal Foundation Pegs from Tell Atchana, Alalakh (Turkey)", *ADALYA XIX*, (2016), 36-37.

²⁸ Suter, *Gudea's Temple*, 63 ve dn: 116.

Diğer Tanrılar

Lamma, insan şeklinde tasarlanmış, kendisine tapanlara koruma sunan Sümer tanrıçasıdır. Belirli bir tanrı olmak yerine, belirli bir ilahi rolün vücut bulmuş halidir. Bu tanrıça sanatta genel olarak, kendisine tapanları yüksek rütbeli tanrıların huzuruna getiren bir kişi olarak tasvir edilir. Tasvirlerde her iki kolu da yüce bir tanrıya yakarış jesti olarak kaldırılmıştır. Panteondaki düşük konumunun göstergesi olan tek boynuzlu bir başlık ve pileli bir giysi giymiştir.²⁹ Gudea'nın mührünün sunum sahnesinde (Şekil 1), Silindir B'de anlatıldığı gibi, geçit alayının arkasında, Gudea'yı takip ederken tasvir edilmiştir: "*Onun iyilik Lamma'sı onu arkasından takip etti*" (Silindir B II) 10).³⁰ Bir stelin üst frizine ait bir fragman üzerindeki görüntüsünde (Şekil 11), bir palmiye dalı tutan Gudea figürünün arkasında, havaya kaldırılmış iki elin yan yana görüldüğü bir sunum sahnesi resmedilmiştir; bu, yalnızca bir Lamma figürüne işaret eden bir harekettir. Mühürdeki tasviriyle karşılaştırıldığında (Şekil 1), bu resim onu Gudea'dan daha küçük bir boyutta betimlemektedir.

Şekil 11: Börker-Klähn'ın "Eninnu Stel"i rekonstrüksiyonu, ön taraf.

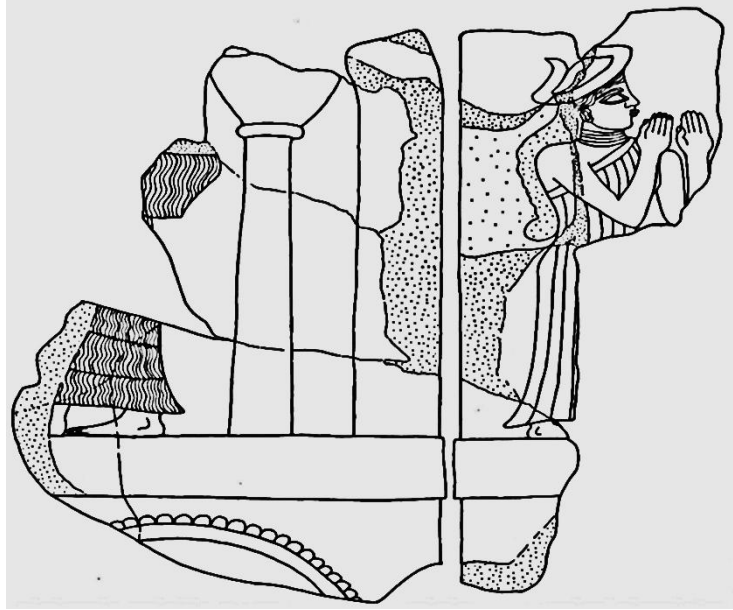
Kaynak: Suter, *Gudea's Temple*, 171, Fig. 19b.

Başka bir stel fragmanı (Şekil 18) onun görüntüsünü daha büyük resmetmektedir. Gudea'nın mühründeki gibi (Şekil 1), burada da her iki kolunu yukarı kaldırmış, tek boynuzlu bir taç takmış ve pileli bir giysi giymiştir.

²⁹ Black ve Green, *Gods, Demons, and Symbols*, 115; Suter, *Gudea's Temple*, 257; C. E. Suter, "The Divine Gudea on Ur III Seal Images", *Beyond Hatti : A Tribute to Gary Beckman*, Atlanta: Lockwood Press, 2013, 317.

³⁰ Suter, *Gudea's Temple*, 286.

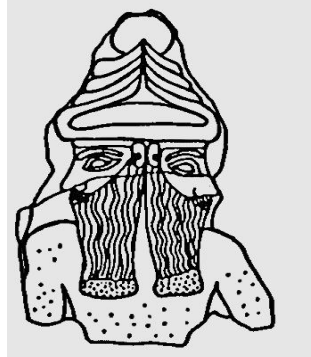
Şekil 18: Fragman figür

Kaynak: Suter, *Gudea's Temple*, 350, ST.9.

Ancak burada saçları omzundan beline kadar sarkarken, mühürde içe doğru kıvrılarak kısa bir kuyruk halinde bağlanmış olarak tasvir edilmiştir.

İsimud daha önemsiz bir tanrıdır ve tanrı Enki'nin hizmetkarıdır. Çok boynuzlu bir başlık takan, zıt yönlere bakan iki yüzlü bir figürle temsil edilmiştir. Onun bu tasvirini taşıyan bir fragman (Şekil 19) bulunmaktadır.

Şekil 19: Fragman figür

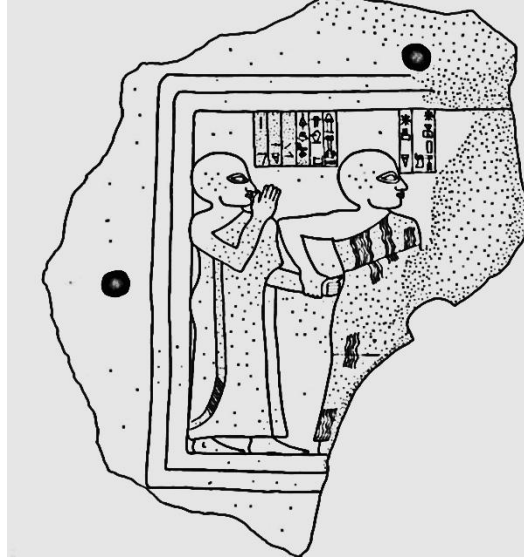
Kaynak: Suter, *Gudea's Temple*, 380, ST. 41.

Börker-Klähn'ın "Enki Stela"sının Rekonstrüksiyonu'nda (Şekil 4) bu fragman, İsimud'un, Enki olduğu düşünülen tahttaki tanrı ile Gudea'nın elini tutan aracı tanrı arasında durduğu stelin ikinci frizinde yer alır. Bu sunum sahnesinde Börker-Klähn, tanrının tahtını, solunda çömelmiş bir aslan ve içinden su taşan vazolar üzerine yerleştirilmiş olarak yeniden yapılandırır. Tanrıça Bau'nun tasvirini de tahtta oturan tanrının tam karşısına aynı şekilde restore ettiği taht üzerine yerleştirir. Ancak, Gudea'nın mühüründeki tasvirle (Şekil 1) benzerliği doğrultusunda, bu sahnedeki aslanlar ve su taşan vazolar da Ningirsu ile ilişkilendirilebilir; çünkü, Gudea metinlerinde İsimud hiç bahsedilmemiştir ve onun efendisi olan Enki, her ne kadar Silindir yazıtlarında anlatılan Enninu Tapınağı'nın inşasına katılmışsa da, Gudea'nın hükümdarlığı sırasındaki Lagaş kültüründe çok küçük bir rol oynamıştır. Ayrıca, Akad mühürleri üzerindeki tasvirlerde sıkça görülen İsimud, insanların Enki ile tanıştırıldığı sunum

sahnelerinde pek yer almadığından, bu fragman, onun efendisi Enki'nin görselleştirilmesi olabilecek bir Gudea dikilitaşının alt frizine restore edilebilir.³¹

Alla, Ningișzida'nın elçisi olan küçük bir tanrıdır. Bu tanrı firfırlı bir elbise giymiş ve fragman halindeki bir kapı plakası üzerinde başı çıplak olarak tasvir edilmiştir (Şekil 20).

Şekil 20: Fragman figür

Kaynak: Suter, *Gudea's Temple*, 322, Fig.10.

Burada Gudea'nın mühründeki Ningișzida'nın yaptığı gibi Gudea'nın sağ bileğini tutmaktadır (Şekil 1). Bu nedenle, mühür üzerindeki sunum sahnesinde olduğu gibi, Gudea tasvirinin üzerindeki yazıt bu kapı plakasının ona ithaf edildiğini gösterdiğinden, kendisine yaklaştıkları tahta oturan tanrının Ningișzida olması beklenir.³²

Sonuç

İkonografi, bazı tanrılarla ilişkilendirilen hayvanlar veya nesnelere tanrıların güçsel sembollerini ve niteliklerini ortaya koymanın yanı sıra bu niteliklerle genellikle gücü, otoriteyi ve tanrılar ve tanrıçaların panteonda oynadıkları belirli rolleri ifade eder. Önemli sembolik anlamları iletmeye hizmet eden ikonografi, tanrıların çeşitli sanatsal biçimlerde nasıl temsil edildiğini ve anlaşıldığını açığa çıkarır. Aynı zamanda bu sembollerle tasvir edilen tanrıların huzuruna çıkarılan yöneticiler resmedilerek kraliyet ideolojisinde yöneticilere de ilahi nitelikler ve koruyuculuklar atfedilmiştir. Bu durum kralın tanrılar ve halk arasında bir aracı olarak hareket ettiğini, genellikle düzeni korumak ve toplumsal istikrarı sağlamak için gerekli olarak görüldüğünü ima eder. Bu bağlamda, dini kurumlar, siyasi güç ve sanatsal temsiller, kralın ilahi hükmetme hakkını güçlendirmek için iç içe geçer.

Görsellerdeki tanrılar, genel olarak dört çift olan boynuzlu başlıkları ve tanrılara ait firfırlı elbiseleriyle ayırt edilmektedirler. Lamma gibi pantheonda daha alt sıralarda yer alan düşük rütbeli tanrılar ve su taşan vazolu tanrıçalar genellikle tek boynuzlu bir taç ve pileli bir elbise ile tasvir edilmişlerdir. Bazı tanrısal figürler, belirli bir tanrının tanımlanmasını sağlayan belirli özellikleri taşıırken, bazılarının kimliği de ilk bakışta net olarak anlaşılabilir değildir. Omuzlarında yılan-ejderha şeklindeki karakteristik fiziksel özelliğiyle temsil edilen Gudea'nın kişisel tanrısı Ningișzida, ilk grubun tek örneği iken, diğer tanrısal figürler, bunların kesinlikle kimliklerini doğrulayacak göstergeler olmasa da, jestleri, nitelikleri ve duruşları ile ayırt edilirler. Özetlemek gerekirse, Gudea dönemi sanatında tasvir edilen tanrılar, yüksek rütbeli

³¹ Suter, *Gudea's Temple*, 202-203.

³² Suter, *Gudea's Temple*, 68, 321.

tanrılar olan Ningişzida, Ningirsu, Bau ve düşük rütbeli tanrılar olan Lamma, İsimud, Alla, su taşan vazolu tanrıça ile temel çivisi tutan tanrıdır. Yüksek rütbeli tanrılar arasında Ningirsu ve eşi Bau, tahta çıkmış ve Gudea'yı kabul eden veya onu kutsayanlar olarak temsil edilirken, Gudea'nın kişisel tanrısı Ningişzida, Gudea ile onun himaye ettiği kişi arasında aracı olarak gösterilmiştir.

Kaynakça

- Amiet, P. (1980). "The Mythological Repertory in Cylinder Seals of the Agade Period (ca. 2335-2155 B.C.)", *Art in Ancient Seals*, Princeton: Princeton University Press.
- Black J. - Green A. (1992). *Gods, Demons, and Symbols of Ancient Mesopotamia*, The British Museum Press, London.
- Brisch, N. (2013). "Baba (goddess)", *Ancient Mesopotamian Gods and Goddesses*, Oracc and the UK Higher Education Academy, [http://oracc.museum.upenn.edu/amgg/listofdeities/baba/]
- Bunn, J. T. (1967). "Origin of the caduceus motif", *JAMA* 202/7, s: 615- 619.
- Dardeniz, G. (2016). "Cultic Symbolism at the City Gates: Two Metal Foundation Pegs from Tell Atchana, Alalakh (Turkey)", *ADALYA XIX*, s. 36-37.
- Edzard, D. O. 1997. *Gudea And His Dynasty*, University of Toronto Press, Toronto.
- Frankfort, H. 1955. *Stratified Cylinders Seals from the Diyala Region*, OIP 72, The University of Chicago Press, Chicago.
- Frothingham, A. L. (1916). "Babylonian Origin of Hermes the Snake- God, and of the Caduceus I", *American Journal of Archaeology* 20/2, s. 175-211.
- Hart, "G. D. (1972). The earliest medical use of the caduceus", *Canadian Medical Association Journal* 107/11, s. 1107-10.
- Hurowitz, V. (1992). *I Have Built You an Exalted House: Temple Building in the Bible in Light of Mesopotamian and North-West Semitic Writings*, JSOT Press, Sheffield.
- Lambert, W. G. (1997). "Sumerian Gods: Combining the Evidence of Texts and Art," I. L. Finkel - M. J. Geller, (eds.), *Sumerian Gods and Their Representations*, Cuneiform Monographs, 7, Brill, Leiden-Boston.
- Leick, G. (2003). *A dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*, Routledge, London New York.
- Meyer, E. (1906). *Sumerier und Semiten in Babylonien*, Verlag der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften, Berlin.
- Prince, J. D. (1907). "A Hymn to the Goddess Bau", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, Vol. 24, No. 1, s. 62-75.
- Retief, F. ve Cilliers P. L.. (2002). "Snake and staff symbolism, and healing" *South African Medical Journal* 92/7, s. 553-6.
- Sanders, N. K. (2019). "The Return", *The Epic of Gilgamesh. Assyrian International News Agency*. Books online, s. 22-3. (Available from: http://www.aina.org/books/eog/eog.pdf. Erişim:29 Ekim 2019);
- Steinkeller, P. (1988). "The Date of Gudea and His Dynasty", *Journal of Cuneiform Studies*, Vol. 40, No. 1, s. 47-53.
- Streck, M. P. (2001). "Ninurta/Ningirsu A." *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, vol. 9, s. 512-22.
- Stone, A. (2013). "Ningişzida (god)", *Ancient Mesopotamian Gods and Goddesses*, Oracc and the UK Higher Education Academy, [http://oracc.museum.upenn.edu/amgg/listofdeities/ningizida/]
- Suter, C. E. (2000). *Gudea's Temple Building: The Representations of an Early Mesopotamian Ruler in Text and Image*. Cuneiform Monographs 17, Styx Publications, Groningen.
- Suter, C. E., (2013). "The Divine Gudea on Ur III Seal Image", B. J. Collins - P. Michalowski

- (eds.), *Beyond Hatti: A Tribute to Gary Beckman*, Lockwood Press, Atlanta, s. 309-324.
- Vacín, L. (2011). “Gudea and Ningišzida: A ruler and His God”, *U4 du11-ga-ni sá mu-ni ib du11: Ancient Near Eastern Studies in memory of Blahoslav Hruška*, ISLET Verlag, Dresden, s. 253-275.
- van Buren, E. D. (1934). “The God Ningizzida”, *Iraq*, Vol. 1, No. 1, s. 60-89.
- van Buren, E. D. (1933). *The Flowing Vase and the God with Streams*, Berlin: Hans Schotz.
- Ward, W. H. (1910). *Seal Cylinders of Western Asia*. Washington, GC.: Carnegie Institution.
- Weiss, D. (2020). “Temple of the White Thunderbird”, *Archaeology*, Vol. 73, No. 1 (January/February), s. 38-45.
- Wilson, R. (1922), “The Caduceus and Its Symbolism”, *Annals of Medical History* 4/3, (Sep.), s. 301–303.
- Wiggermann, F. A. M. (1995). “Mušhuššu”, *RIA* 8, s. 455-462.
- Winter, I. J. (1992). “‘Idols of the King’: Royal Images as Recipients of Ritual Action in Ancient Mesopotamia”, *Journal of Ritual Studies* 6/1, 13-42.
- https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sacred_basin,_a_gift_from_Gudea_to_the_temple_of_Ningirsu._From_Girsu,_Iraq._2144-2122_BCE._Ancient_Orient_Museum,_Istanbul.jpg.
- <https://www.artworkarchive.com/profile/gtu/artwork/the-libation-vase-of-gudea>.
- https://louvrebible.org.uk/oeuvre/98/louvre_departement_antiquites_orientales.
- https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1902-0412-678.
- <https://www.meisterdrucke.uk/fine-art-prints/Neo-Sumerian-Neo-Sumerian/1029543/Gudea's-Libation-Vase-for-Ningishzidda.html>.
- <https://www.sumerianorigins.com/post/libation-vase-of-gudea>.
- <https://www.themorgan.org/collection/ancient-near-eastern-seals-and-tablets/214076>.